Tóth Valéria

Módszertani problémák a Kárpát-medence régi helyneveinek etimológiai kutatásában*

Az etimológia a helynévtörténeti kutatásokban meghatározó szerepet játszik. A nevek etimológiai felfejtése nélkül nem írható le a nyelvi szerkezetük, a rendszerük, nem használhatók fel általános nyelvtörténeti és általában történeti (pl. etnikumtörténeti) célú vizsgálatokban. Nem meglepő ezért, hogy a magyar névtörténeti kutatásokat a kezdeteitől fogva hagyományosan az etimológia uralta. Ez a tudományterület már az eddigiekben is sokat tett a Kárpát-medence helynévállományának a feltérképezéséért (pl. MELICH 1925–1929, KNIEZSA 1938, 1943–1944, FNESz.), de a lehetőségek az etimológiai kutatásokban az utóbbi évtizedekben nagy mértékben kiszélesedtek, új irányokat, módszertani utakat nyitva meg. Megszülettek ugyanis azok a tipológiai leírási modellek, amelyek a nevek szerkezetének, keletkezésének, változásának és ezzel együtt a névrendszerek egészének és ezek kapcsolatainak a leírásában jól használhatók (vö. pl. HOFFMANN 1993, TÓTH V. 2008, PÓCZOS 2010); ezen is túlmenően formálódóban van továbbá egy olyan módszertani eljárás, a történeti helynév-rekonstrukció, amely a nevek nyelvi-etimológiai jellemzőinek felderítésében új mérföldkövet jelent (vö. HOFFMANN 2007, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 459–470). Mindehhez pedig még az is hozzájárul, hogy a digitális technológia s ennek révén a digitális adatbázisok térhódításával olyan gazdag adatállományokat használhatunk fel a kutatásban, amilyenekről az onomasztika korábban csak álmodni tudott. Minden reményünk megvan ezért arra, hogy az etimológiai kutatások a Kárpát-medence helynévállományára irányulóan is újabb lendületet vegyenek.

A mostani írásomban néhány olyan módszertani kérdést kívánok érinteni, amelyek a helynév-etimológiai vizsgálatokban nehézséget jelentenek, s amelyek figyelmen kívül hagyása befolyásolhatja, sőt torzíthatja az etimológiai kérdésekben tett állásfoglalásainkat. Részletesen tárgyalom egyrészt azt, hogy milyen előnnyel jár a hagyományos etimológiai megközelítéssel szemben, ha a történeti helynév-rekonstrukció összetett módszerével próbáljuk feltárni az egyes helynevek nyelvi történetét. Szólok másrészt arról, hogy bizonyos forrástípusok (a bizonytalan krono-

* A tanulmány az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében és az NKFI 128270. számú pályázat támogatásával készült.

DOI: 10.35528/Helynevtort/15/02

lógiai státuszú oklevelek különböző típusai: a hamis, a másolatban fennmaradt és az interpolált oklevelek) helynévi adatait vizsgálva milyen nehézségekkel találja magát szemben etimológiai szempontból a kutató.

1. Helynév-etimológia és történeti helynév-rekonstrukció

A nevek etimonjára koncentráló etimológiai meghatározás és a történeti helynév-rekonstrukció módszertana közötti különbséget s azt, hogy ez utóbbi révén milyen többletismereteknek juthatunk a birtokába, egyetlen korai helynévnek (és szerteágazó kapcsolatrendszerének) a példáján illusztrálom. A Dunától északra fekvő egykori Bars vármegye *Taszár* települését a garamszentbenedeki apátság alapítólevele említi elsőként: 1075/+1124/+1217: villa *Tazzar* (DHA. 1: 214).[1] A ma Szlovákiához tartozó település szlovák neve: *Tesáre nad Žitavou* (LELKES 2011: 121), magyarul a 20. század elején (a hivatalos helységnévrendezés után) a megyére utaló előtaggal, *Barstaszár*-ként szerepel (1906: *Barstaszár,* MEZŐ 1999: 383, 1907–1913: *Barstaszár,* ComBars. 104). A hagyományos etimológiai felfogás a *Taszár* helynévről azt állapította meg, hogy szláv eredetű, forrása egy szláv nyelvi **Tesari* többes számú helynév, amelynek eredeti értelme 'ácsok' (vö. FNESz. *Ácsteszér, Teszér,* illetve TÓTH V. 2001: 242, SZŐKE 2015: 200). Azt a történeti háttérismeretet is jelzi továbbá az etimológiai szakirodalom a Kárpát-medencében többfelé is előforduló névről, hogy az elnevezés udvari szolgálónépek településére utalhat, akik ácsmunkára voltak kötelezve. Emellett pedig a név hangalakjának változását is kiemelik a szakemberek: a szláv vegyes hangrendű forma a magyarba bekerülve igazodott (adaptálódott) a magyar nyelv fonotaktikai szabályaihoz, és veláris hangrendű *Taszár* vagy palatális hangrendű *Teszér* alakot vett fel. Ezek tehát azok az ismeretek, amiket az etimon alapú etimológia a *Taszár* helynévről mondani tud (vagy legalábbis mondani szokott).

A helynév-rekonstrukció természetesen szintén a névetimonból indul ki, de a nevet egy széleskörű kapcsolati hálóban szemléli, amelybe a következő tényezők tartoznak bele: a nevet tartalmazó forrás jellemzői és a név forrásbeli szövegkörnyezete; a név által jelölt denotátumra vonatkozó adatok összessége (a teljes történeti mélységében); az adott név Kárpát-medencei összes előfordulása (vagyis a névföldrajza); az a névmező, amelybe a név tipológiailag illeszkedik; a denotátum valóságviszonyai és lokális kapcsolatai (azaz a természeti-társadalmi háttere és a

[1] A Garamszentbenedeki oklevél interpolált oklevél: az 1075-ben I. Géza által kiadott eredeti oklevelet a 12. és a 13. században további részek betoldásával meghamisították (interpolálták), s maga a forrás egy 13. századi másolatban maradt ránk (az oklevél részletes elemzését lásd SZŐKE 2015). Minthogy az említett *Tazzar* helynév az oklevél eredeti részében szerepel, az interpoláció körülménye számunkra itt nem releváns, s az adatot a 11. századra datálva vehetjük figyelembe. Az ilyen oklevelek forrásértékéről, hasznosíthatóságáról az etimológiai kutatásokban azonban a továbbiakban még ejtek szót.

névkörnyezete). Ha a nevet ebben a tág, sokdimenziós viszonyrendszerben vizsgáljuk, az etimológiai megállapításaink is jóval szilárdabbak és pontosabbak lesznek. A következőkben ezeket a „dimenziókat" fejtem ki bővebben a Bars megyei *Taszár* helynév példáján keresztül.

1.1. A Garamszentbenedeki alapítólevélben a helynév az alábbi kontextusban szerepel: „Dedi eciam villam Bissenorum ad arandum nomine *Tazzar* super *Sitoua* cum terra XX aratrorum, et magnam silvam versus orientalem et meridionalem plagam cum pratis et pascuis, et decem domus carpentariorum, terminatam propriis terminis." (DHA. 1: 214, SZŐKE 2015: 45). A szövegrész magyarul így hangzik: „Adtam a besenyők *Tazzar* nevű faluját is a *Sitoua* felett 20 ekealja földdel művelés céljából és egy nagy, délkeleten lévő erdőt rétekkel és legelőkkel, saját határaival határolva és tíz háznépnyi szekérkészítőt." (SZŐKE 2015: 51–52).

A szövegkörnyezetből számunkra különösen fontos az az információ, hogy I. Géza az 1075-ös Garamszentbenedeki alapítólevélben — a különböző természeti, gazdasági javakkal együtt — tíz háznépnyi ácsot, szekérkészítőt (10 domus carpentariorum) is adományoz *Taszár* faluval az apátságnak (DHA. 1: 214, Gy. 1: 422, 480, SZŐKE 2015: 51–52).[2] Az első fontos tanulság tehát, amit

[2] Ez az oklevélrészlet HECKENAST GUSZTÁV szerint szlávokra rátelepített besenyők falujaként értelmezhető inkább, semmint besenyő ácsokként, akiket szláv környezetük nevezett volna el *Taszár*-nak (az ő álláspontja szerint ugyanis a *Taszár* helynevek általában szláv lakosság jelenlétét bizonyítják) (1970: 72). — Különböző szolgálónépek adományozásáról másutt is esik szó az oklevélben: *Szőlős (Sceulleus)* falut ugyancsak az apátságnak adja a király, ahol vincelléreket, 15 szőlőt, földműveseket, méhészeket és saját határaival együtt 60 ekealja földet is adományoz (DHA. 1: 213–214, SZŐKE 2015: 51). De arról is tájékoztat a forrás, hogy bizonyos típusú szolgálónépek éltek egy-egy faluban: pl. a halászok *Tolmács (Talmach)* nevű faluját is odaadta a földjével, rétjeivel és szigeteivel együtt a király az apátságnak (DHA. 1: 214, SZŐKE 2015: 51). Az említett szövegrészek szintén az oklevél eredeti, 11. századi részében szerepelnek: „Postea dedi villam, que vocatur *Sceulleus,* ubi edi vinitores et XV vineas, aratores, apiarios et terram ad Lxaratre cum terminis suis"; illetve „Dedi eciam villam piscatorum super ripam *Gran* nomine *Talmach* cum terra sua, pratis et insulis." (DHA. 1: 213–214, SZŐKE 2015: 44). A *Szőlős* településnév vagy a *szőlő* 'szőlő' növénynévből alakult *-s* képzővel, vagy pedig a *szőlős* 'szőlőművelő' foglalkozásnévből (a *szőlős* foglalkozásnév meglétére lásd 1395 k.: vinitor: *zelews,* BesztSzj. 801): az idézett szövegrészlet — minthogy szőlőkre és szőlőművesekre is történik benne utalás — nem segít az alapszó és a névadás pontos szemantikai hátterének az eldöntésében. A *Tolmács* településnév alapjául a szakirodalom szerint vagy egy besenyő *Talmač* törzsnév, vagy az ugyancsak besenyő eredetű *tolmács* 'magas udvari méltóságot betöltő személy' (a *tolmács* 'tolmács' szóval etimológiailag össztartozó) köznév szolgált (az etimológiákhoz lásd FNESz., TÓTH V. 2001: 240, 243, SZŐKE 2015: 198–109, 201–202, illetve GYÖRFFY 1972: 303). Itt a bizonytalanságot a név kontextusa — más okból ugyan, mint az előbb — szintén nem oszlatja el.

leszögezhetünk, mert a későbbiekben még hasznunkra lehet: ácsok bizonyosan éltek *Taszár* faluban.[3]

1.2. Egy-egy helynév etimológiai és nyelvi alkatának feltárásához elengedhetetlenül szükséges az, hogy a nevet a teljes adatsorának részeként láthassuk. Ehhez persze annak a feltételnek is teljesülnie kell, hogy a név által jelölt hely pontosan azonosítható, lokalizálható legyen. Ez a mi esetünkben nem jelent problémát: a 11. században, a Garamszentbenedeki alapítólevélben

[3] A helyzet megvilágítását az segítené, ha lennének pontos ismereteink arról, hogy milyen volt a szolgálófalvak lakosságának összetétele, mennyire volt ez egynemű. Ebben a kérdésben történettudományi ismeretek lehetnek a segítségünkre, amelyek bár szintén hézagosak, de általuk néhány részletet tisztábban láthatunk. A szolgálónépi szervezetről a következőket emelhetjük ki: „A magyar államalapítás során megalkotott alapvető, a vármegyékhez és az egyházmegyékhez hasonló fontosságú intézmények közé tartozott a királyi (valamint királynéi és hercegi) birtokok és a rajtuk élő népek szervezete. E szervezet fő funkciója a királyi udvartartás ellátása, különféle igényeinek kielégítése volt." (KIS P. 2010: 10). A szolgálónépi rendszernek mint intézménynek a párhuzama megtalálható Nyugat-Európában, az egykori frank területen is, de emellett — ami számunkra lényegesebb — Közép-Európa 10–11. században létrejött államaiban van még jelen, és kizárólag ebben a régióban figyelhető meg, hogy egyes szolgáltatási kategóriák helynevekben is megőrződtek (i. m. 11, GYÖRFFY 1972: 262–263). A szolgálónépi szervezet tehát az államszervezéssel egyidejűleg jött létre, viszont a kialakulásának e korai időszakára kevés az írott forrás, amikor pedig a 13–14. században nagy mennyiségű írott dokumentum áll róluk rendelkezésre, azokban a szervezet felbomlásának viszonyai tükröződnek, s ezekből nem mindig lehet a 10–11. századi állapotokra következtetni. Ebből adódóan aztán a közép-európai kutatók (nemcsak a magyar HECKENAST GUSZTÁV, hanem a cseh és lengyel kutatók is) főleg a helynevek alapján próbálták meg ennek a királyi (vagy fejedelmi) szolgáltató rendszernek a kialakulását és korai működését feltárni. Helyesen mutat rá azonban ezzel kapcsolatban KIS PÉTER egy módszertani problémára: a helynevek keletkezésének korát „csak hozzávetőlegesen" lehet meghatározni (2010: 12). A szolgálónépeket feladatkörük szerint két csoportra lehet osztani: egyrészt élelmiszerrel, terménnyel adóztak, ezzel látták el a királyi, királynéi udvarházakat (udvarnokok, szőlőművesek stb.), másrészt a király környezetében láttak el speciális feladatokat (bocsár, szakács stb.), bizonyos időközönként pedig váltották egymást. A szolgálónépek egységesen a megművelt földből éltek, nagy részük kizárólag agrártermékekkel adózott, de a speciális szolgálattal tartozók is adóztak ilyenekkel (i. m. 17–18). A taszári 10 háznépnyi ácsot is pl. 20 ekényi földdel és erdővel, rétekkel adta a király a garamszentbenedeki apátságnak. A szolgálónépi rendszer története szorosan összekapcsolódik a királyi birtokpolitikával, és csakis gazdaságtörténeti keretben érthető meg a maga teljes mélységében (i. m. 8, lásd még GYÖRFFY 1972: 265 is). A rendszer felbomlása a királyi birtokok eladományozásával van egyrészt összefüggésben, ami a birtok- és udvarnokállományban veszteségeket okozott, a birtokok és a népek, illetve a különböző kötelezettségek és szolgáltatások eredeti szerves összefüggése megszűnt, az egy-egy település körzetében csoportosuló korai egységek szétestek (KIS P. 2010: 48). Az eladományozásokkal együtt emellett a szolgáltatás jellege is gyakran megváltozott, és azt mindig mezőgazdasági kötelezettséggé alakították át, ugyanis a specializált szolgáltatásokra nem volt szüksége tovább a földesuraknak, az nem felelt meg a minőségi igényeiknek, ezért ezeket inkább az árutermelés és a kereskedelem elégítette ki (HECKENAST 1970: 84, a teljes problémakörhöz lásd még GYÖRFFY 1972 is).

felbukkanó *Taszár* település Bars vármegye középső részén, a Zsitva folyó jobb partján fekszik.

Adatsora az első említéstől kezdődően máig folyamatosan lakott településnek mutatja, amelynek legkorábbi (korai ómagyar kori) adatai a következők: 1075/ +1124/+1217: dedi eciam villam Bissenorum ad arandum nomine *Tazzar* super Sitoua, 1209 P.: *Tessar,* pr. (Gy. 1: 480, DHA. 1: 214), +1209/XVII.: *Thaszar,* v., 1275: *Thescer,* t. (Gy. 1: 447, 480). A kései ómagyar kortól a településnév adatai a kedvező forrásadottságoknak köszönhetően megsokszorozódnak: 1353: *Thezer,* p. (A. 6: 5), 1453, 1493, 1496, 1506: *Thazar,* p. (ComBars. 103), 1366: *Thezer,* v., p. (ComBars. 103), 1378, 1382: *Thezar,* p. (ComBars. 103), 1382: *Thazar, Thazaar, Thezer,* p., 1424: *Thezer,* 1435: *Thesser,* 1436: *Tazar,* 1476: *Thazad,* p., 1570: *[Taszár],* 1603: *Thaszar,* 1780: *Taszar, Teszare,* pag., 1806–1808: *Taszár, Tesáre, Tesáry, Tißar,* pag., 1828: *Thaszár, Tesare,* pag., 1893: *Taszár,* 1905: *Taszár,* 1907–1913: *Barstaszár* (ComBars. 104).

A legkorábbi adatok között ott találjuk az eredeti szláv nyelvi (de akár a magyar nyelvben is használatos) vegyes hangrendű *Teszár* formát is, a későbbiekben azonban a hangrendileg harmonikus alakok dominálnak (palatális *Teszér* és veláris *Taszár* alakban egyaránt).[4] A hangrendileg kiegyenlített névformák biztosan magyar névhasználatot és magyar névhasználókat jeleznek függetlenül attól, hogy a településnév névadói az előbb ismertetett etimológiai állásfoglalás értelmében szlávok voltak. Ezt a különbségtételt a névadók és a névhasználók között a helynévrekonstrukció során minden esetben szem előtt kell tartanunk: az írott források ugyanis csupán az aktuális névhasználatot világíthatják meg, maga a névadás, a névkeletkezés akár évszázadokkal korábban is megtörténhetett. Ennek pedig egy szempontból különösen nagy jelentősége van: a helynevek nyelvi alkatára, etimológiájára alapozott etnikai következtetések kronológiájának szempontjából.

A név adatsorában a későbbiekben alkalmilag feltűnő vegyes hangrendű adatok a hangrendileg harmonikus formák mellett szláv-magyar kettős névhasználatra utalhatnak, és ugyanezt jelezheti a magyar nyelvű palatális és veláris alakok váltakozó előfordulása is. A veláris és a palatális formák századokon át megmutatkozó ingadozását követően a 15. századtól a *Taszár* alak válik általános használatúvá a magyarban, a *Teszáre ~ Teszáry* formák bizonyosan szláv (szlovák) névhasználókat rejtenek,[5] ahogyan a mai névhasználatra is ez jellemző: m. *(Bars)-*

[4] Némileg meglepő, hogy ugyanannak a településnek az adatsorában láthatjuk a palatális és a veláris változatot is (ráadásul mindegyiket nagy gyakorisággal) megjelenni. Erre a többi *Taszár ~ Teszér* településnév esetében — a korai adatokat szemügyre véve legalábbis — nincs példa: közöttük a vegyes hangrendű (szlávos) *Teszár* hangalak mellett vagy csak palatális *Teszér,* vagy csak veláris *Taszár* névformák adatolhatók egy-egy település névelőfordulásaként.

[5] Ezek a szlovák alakok persze a kezdetektől élhettek a magyar formákkal egyidejűleg, csak presztízsokok miatt a magyar oklevélírók nem rögzítették őket (lásd ehhez KENYHERCZ 2019).

taszár ~ szlk. *Tesáre nad Žitavou.* A 19. század elején jelentkező *Tissar* adat pedig — a magyar *Taszár* és a szlovák *Tesáre, Tesáry* mellett — német nyelvű említés lehet (LELKES 2011: 121).

1.3. A középkori Kárpát-medencében a Bars megyein kívül további *Teszér* vagy *Taszár* településneveket is ismerünk. Ezek területi elhelyezkedését mutatja (a név első adatát és évszámát feltüntetve) az 1. térkép.

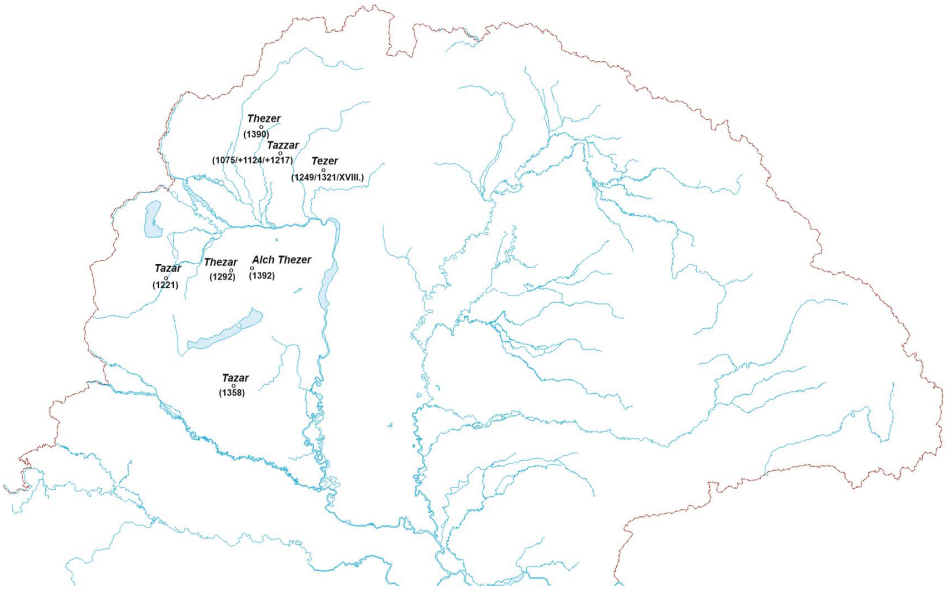

1. térkép. Taszár ~ Teszér *települések a középkori Kárpát-medencében*

Taszár és *Teszér* nevet viselő települések a középkorban a Kárpát-medence nyugati és északnyugati részén jelentkeznek csupán, s a Garamszentbenedeki alapítólevélben szereplő Bars megyei hely kivételével mindegyik a 13–14. században tűnik fel a dokumentumokban.[6] Legtöbbjük ma is létezik településnévként, csu-

[6] A további településnevek adatsora: **Taszár** (Vas vm., a mai Vámoscsalád, Urajújfalu, Jákfa stb. táján feküdt; vö. Cs. 2: 803) 1222: *Tazar,* v., 1278: Terra castrensium Castri Ferrei *Thezaar* vocata, 13. sz.: *Tazar,* t. (Cs. 2: 803). **Taszár** (Somogy vm., ma *Taszár,* Kaposvártól keletre; vö. Cs. 2: 650) 1358: *Tazar,* p., 1444: *Thazar,* v., 1536: *Eghazas Thazar* (Cs. 2: 650). **Teszér** (Veszprém vm., ma *Pápateszér*) 1292: *Thezar* (FNESz.), 1410: *Thezer,* 1427: *Tezzer,* 1488: *Thezer* (Cs. 3: 256), 1851: *Pápa-Teszér* (FNESz.). **Teszér** (Veszprém vm., később Komárom vm., ma *Ácsteszér*) 1392: *Alch Thezer,* 1488: *Pezer* (Cs. 3: 256). **Teszér** (Hont vm., ma *Teszér*) 1249/1321/XVIII., [1279]/1279/XVIII., [1280 k.], 1279, 1286, 1291>1367, 1294: *Tezer,* p., t., v., +1285>1366/1391: *Deser,* v., 1295/XVIII.: *Tezér (Tezer),* 1295/XVIII.: *Tezér (Thezer),* v., 1300, 1313, 1314, 1318>1367, 1331, 1331/1394: *Tezer,* p., t., +1285>1366/1369, 1332–1337/Pp. Reg.: *Teser,* v., 1325, 1335: *Tescer,* p., [1280 k.], 1311: *Thezer* (Gy. 3: 259). A település, illetve egyes részei *[Al(só)]teszér* 1311: *Inferiori Thezer* (Gy. 3: 259), *[Kis]teszér* 1279: *Minor Tezer* (Gy. 3: 259) és *Udvarnokteszér* 1249/1321/XVIII.: *Vditonukeczer [ɔ: Vduornuk-*

pán a Vas megyeinek nincs a korai ómagyar kor után településnévként folytatása.[7] A névadatok között az elsődleges szláv nyelvi (de nem feltétlenül szláv névhasználókat jelző) vegyes hangrendű formát éppúgy megtaláljuk, mint a hangrendileg harmonikus (és biztosan magyar névhasználókra utaló) *Taszár* és *Teszér* alakokat. Arra, hogy a *Taszár* ~ *Teszér*-féle településnevek előfordulásának területi jellemzőiből milyen következtetéseket vonhatunk le, a későbbiekben még visszatérek.

Az e körbe tartozó településnevek között sajátos nyelvi alkata miatt az *Ácsteszér* elnevezés — amelynek előtagja 'ács' jelentésű magyar közszó — megérdemel egy rövid kitérőt. A településnévről a FNESz. így nyilatkozik: „A magyar és szláv tagból álló *Ácsteszér* megmagyarosodott szláv ácsok falujára, vagy talán egymás mellé telepített magyar és szláv ácsok lakóhelyére utal." Lényegében így foglalt állást korábban HECKENAST GUSZTÁV is, „szláv teszérek"-et említve (1970: 72).[8] Ezt a feltételezést — noha elképzelhető, hogy erről van szó — minden bizonnyal nem a korabeli valóság ismerete, hanem a név hangalakja és morfológiai szerkezete inspirálta. Érdemes azonban azzal a lehetőséggel is számolni, mint amiről a legtöbb olyan településnév esetében szó van, amely másodlagosan valamilyen jelzői előtaggal egészült ki: az egy (vagy több) másik azonos nevű településtől való elkülönítés, megkülönböztetés szándékáról. Veszprém megyében ugyanis volt egy másik *Teszér* már ekkoriban is, ami később ugyancsak jelzővel bővült: *Pápateszér,* s ettől kellett a névhasználatban megkülönböztetni *Ácsteszér*-t. Az pedig, hogy mindez foglalkozásnévi jelzővel történt, mondhatni véletlen, hiszen számos más motívum közül is választhattak volna a névadók. A foglalkozásnévi jelző a másodlagos településnevek előtagjaként nem szokatlan névmodell a magyarban (pl. *Tímárfony, Szőlősmegyer,* e nevek szemantikai tartalma így adható meg: 'tímárok lakta Fony nevű település', 'szőlőművesek lakta Megyer nevű település'). Ebben semmiképpen sem kivételes az *Ácsteszér* névforma, de még arra is akad másik példa is, hogy a *Teszér* helynév kapott foglalkozásnévi jelzőt:

tezer] (Gy. 3: 259) néven is szerepelnek. **Teszér** (Nyitra vm., ma *Nyitrateszér*) 1390: *Thezer* (Zs. 1: 160), 1913: *Nyitrateszér* (FNESz.). Nem településnév részeként is előfordul: **Teszérkút** 'Bajon határában említett hely, Esztergom vm.' 1244: *Tezercut* [2a] (Gy. 2: 224).

[7] Vas megye modern kori helynévgyűjteményét áttekintve sem akadtam olyan mikrotoponima nyomára, amely az egykori *Taszár* település nevét őrizné (vö. VMFN.), pedig az elpusztult települések nevei gyakran továbbélnek az adott terület névanyagában (többnyire határrészek neveként, nemegyszer gazdag névbokrokat hozva létre).

[8] HECKENAST az *Ács* települések lakóit magyaroknak, a *Teszér* településen élőket szlávoknak tekinti, ugyanerre utal a fazekasok és a gerencsérek viszonyában is (1970: 72). De azt is hangsúlyozza, hogy a szolgálónéppé válás lehetséges tényezői között az etnikai hovatartozás alig vagy egyáltalán nem szerepelt (i. m. 70). Arról, hogy egyes foglalkozások bizonyos etnikumokhoz kötődtek volna a szolgálónépi szervezet keretei között, nincs tudomásunk. (Nógrády Árpád szíves közlése alapján.)

a Hont megyei *Teszér* egyik névváltozata *Udvarnokteszér*-ként fordul elő. Itt az oklevelek is tudósítanak arról, hogy részben udvarnokok földje volt a település ([1279]/1279/XVIII.: *terra vduarnicorum* […] *Tezer,* Gy. 3: 259), a jelzőben ez fejeződik ki nyelvileg is. *Ácsteszér* esetében ugyancsak gondolhatunk erre, s nem kell okvetlenül jelentőséget tulajdonítanunk ebből a szempontból annak, hogy az elsődleges településnév milyen eredetű, és legfőképpen milyen eredeti szemantikai tartalommal bírt.[9] A jelzővel történő kiegészülést ugyanis ezek a körülmények jobbára nem befolyásolják. Mindamellett vannak olyan helynevek a magyar névrendszerben, amelyek első és második névrésze más-más nyelvhez tartozó lexémaként ugyanazt a szemantikai jegyet hordozza: *Hóratető, Kamon-kő, Lippahárs, Rikájó* stb. (vö. KISS L. 1979, a jelenséghez bővebben lásd még HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 289). E nevek szerkezete kétségkívül különleges, és bár településnév is akad közöttük, ez metonimikus úton, természeti névből jött létre: *Guraszáda* (FNESz.).

1.4. A helynév-rekonstrukció során az elemzett helynevet nem csupán az etimológiai szempontból összetartotó nevek együttesében, a névbokorban szemléljük, hanem ennél is tágabb összefüggésrendszerében annak a n é v m e z ő n e k , vagyis szemantikai kategóriának az elemeként, amelybe a legközvetlenebbül tartozik. A *Taszár* helynév esetében ez a névmező az olyan foglalkozásnévi eredetű településnevek csoportját jelenti, amelyek végső forrása valamely szláv nyelvi foglalkozásnév. Az óvatos fogalmazásmód nem véletlen: a magyar *Taszár* típusú településnevek problematikája éppen a létrejöttük kettős lehetőségében ragadható meg. Ezek a nevek keletkezhettek ugyanis egyrészt a szláv nyelvekben szláv foglalkozásnévi alapszóból szláv névadók által, ezt a szláv helynevet a magyar nyelvű beszélők aztán átvették, adaptálva azt a saját nyelvük fonotaktikai-fonológiai rendszerébe.[10] Nem zárható ki másrészt azonban az a lehetőség sem, hogy maga a szláv foglalkozásnév került át közszói státuszban a magyarba, s a helynév ebből az — immáron a magyar nyelv elemeként szereplő — közszóból alakult magyar névadással, beilleszkedve a foglalkozásnévből metonimikusan keletkezett magyar településnevek hosszú sorába.[11]

A névmezőnek olyan további elemei vannak, mint a *Konyár* (1213/1550: *Kanar,* Gy. 1: 635, Bihar vm.) és *Kanyár* (+1214/1334: *Kanar,* NÉMETH P. 1997: 103, Szabolcs vm. a mai *Tiszakanyár*), vö. szl. *konjar* 'lópásztor'; *Csitár* (1113: *Scitar,* DHA. 1: 395–396, Nyitra vm., a mai *Alsócsitár*) és *Csatár* (1295/1423: *Chatar,* Gy. 1: 504, Békés vm., a mai *Csatárkert*), vö. pl. cseh *Štítary* tsz. hn.

[9] Mindez feltételezné azt is, hogy a névadáskor a településen kétnyelvű lakosság élt.

[10] Az átvétel feltételeként az adott vidéken persze bizonyos fokú szláv–magyar kétnyelvűségre is gondolhatunk.

[11] Ilyen esetekben viszont a névadás helyén nem kell szláv nyelvű népességgel számolnunk.

’pajzsgyártók’; *Dejtár* (1255: *Dehter,* Gy. 4: 235, Nógrád vm.) és *Détér* (1246/1383: *Deltar [ɔ: Dehtar],* Gy. 2: 493, Gömör vm.), vö. cseh *Dehtáry* tsz. hn. ’fakátrányégetők’; *Gerencsér* (1251: *Geruncher,* Gy. 4: 390, Nyitra vm.), vö. szl. **Gъrinčare* tsz. hn. ’fazekasok’; *Lóc* (1232>1347: *Louch,* Gy. 2: 523, Gömör vm.), vö. szl. *Lovci* tsz. hn. ’vadászok’; *Ócsár* (1247/1412: *Olchar,* Gy. 1: 351, Baranya vm.), vö. ősszl. **ovьčari* tsz. hn. ’juhászok’; *Vinár* (1221: *Winar,* PRT. 1: 651, Veszprém vm.), vö. cseh *Vinary* tsz. hn. ’bortermelők, szőlőművelők’ stb.[12]

Ezeket az etimológiákat nyilvánvalóan nem tárhatjuk fel mélyebben anélkül, hogy a szláv (közelebbről a Kárpát-medencei szláv) névadás e típusát pontosabban meg ne ismernénk. Ez nagyon sok kérdést vet fel: milyen szerkezetekben alakultak településnevek a foglalkozásnevekből, mikortól adatolhatók ezek az elnevezések, vannak-e közöttük többes számú formák, ezeknek közvetlen folytatása lehet-e a szlovák mai *Tesáre* típus stb. E kérdések megválaszolása érdekében a névtípus jellemzőit azon a két szláv nyelvterületen mutatom be, ahol a szakirodalom szerint a foglalkozásnévi településnevek rendszere (és egyáltalán az e mögött feltehető szolgálónépi rendszer) a magyarhoz hasonlóan jelentkezett: a csehben és a lengyelben.

Azt a cseh és a lengyel szakirodalom is kiemeli, hogy a foglalkozásnévi településnevek szemantikai szempontból a települések lakóira utaló helynevek tágabb körébe tartoznak. Ezek olyan neveket foglalnak magukba, amelyek eredetileg a települések lakóit nevezték meg, és ezek (a lakókra vonatkozó megjelölések) később a települések nevévé váltak: pl. *vinary* ‘szőlőművesek’ > *Vinary* ’szőlőművesek lakta település’. Ebbe a tágabb kategóriába tartoznak még például a lakók etnikai hovatartozását megjelölő gyűjtőnevekből lett településnevek is, illetve ide sorolják a ’valakihez (személyhez mint egyfajta „patrónushoz”) tartozók’ jelentéstartalmú szavakból alakult településneveket is (utóbbiak rendszerint személynevekhez kapcsolódó *-ice, -ovice* képzőkkel jöttek létre).

Morfológiai szempontból az ilyen településnevek mindegyik csoportjára jellemző az, hogy az elemei tipikusan többes számú formában szerepelnek, vagyis az indoeurópai nyelvekben nem ritka plurale tantumként: pl. a cseh *Bečváry, Dehtáře, Hrnčíře, Kobylníky, Kravary, Kravaře, Ovčáry, Štítary, Vinary, Zlatníky* stb. (DAVID 2017a: *-ary ~ -áry, -aře ~ -áře, -(n)íky* formánsokról beszél, de ezekben az *-ar ~ -ár, -ník* valójában a foglalkozásnév-képző); illetve a lengyel *Bartnicy, Cieśle, Czastarze, Klęczanie, Konarze, Łagiewnicy, Pracze, Psarze, Piwowarzy, Sokolniucy* stb. (WÓJCIK 2013)[13] foglalkozásnévi településnevek em-

[12] Amint az a példákban is látható, az etimológiai szakirodalom olykor rekonstruktumokat, nem pedig ténylegesen létező, adatokkal igazolható névformákat ad meg szláv elsődleges helynévként.

[13] E munkából azt is megtudhatjuk, hogy lengyel nyelvterületen az ilyen nevek keletkezése a 14. század elejéig tart.

líthetők meg e helyütt. Jóval ritkábban összetett foglalkozásnév szolgált a településnevekhez alapul: pl. cseh *Koloděje* tkp. 'kerékgyártók [ti. települése]', *Mukoděly* tkp. 'molnárok [ti. települése]', *Voděrady* tkp. 'halászok [szó szerint: vízi munkások] faluja' (DAVID 2017a). Településnevekként ezek tehát éppen olyan egyrészes struktúrával jellemezhetők, mint az előbb említettek.

A *Dehtáře, Ovčáry, Štítary, Vinary* stb. nevekben az *-y* vagy *-e* „formáns" tehát eredetileg csak a többes számú esetvégződés volt, noha — van olyan (nem mindenki által elfogadott) elképzelés is, miszerint — ez úgy is tekinthető, mint a településnevek létrehozásában szerepet játszó helynévformáns. Az mindenesetre egyértelműen látható, hogy a foglalkozásnévből alakult településnevek — szemantikai jellegükből adódóan — mindig ezzel a végződéssel állnak, azaz **Štítar, *Vinar* típusúak nem igazolhatók közöttük.[14]

A foglalkozásnévi településnevek kétféle *(-e* és *-y)* végződése morfofonológiai okokkal, a korábbi deklinációval (főnévragozással) magyarázható, amelyben az egyes eseteket kifejező formák között a nevekben különbség volt. A *vinař* 'szőlőműves' szóból származó cseh *Vinaře* név történetében például ez a következőképpen mutatkozott meg. A név nominativusi formája a szlávban *Vinaŕe* volt (ami a régi csehben *Vinaře* alakká változott). Minthogy ez a forma egy palatális, lágy mássalhangzót tartalmazott: *ŕ (> ř),* azt egy palatális *-e* magánhangzó követte. Ez a forma az ún. *jo*-tövűek (tehát a palatalizált, lágy formák) közé tartozott. Más grammatikai esetekben viszont a névalak töve nem volt palatalizált (genitivusban például *-ar* volt a névvég), azaz nem a palatalizált, lágy *jo*-tövűek közé tartoztak a további alakok, hanem a kemény *o*-tövűekhez, amelyek deklinációja más típusú volt.

A kettősség vezetett ahhoz a változáshoz, ami az eltérés megszüntetésére irányult. Ez azt jelenti, hogy az egyes nevekben a teljes ragozási paradigma elmozdult vagy a *jo*-tövűek felé (az alanyesethez igazodva), vagy az *o*-tövűek felé (a többi esethez igazodva). A *Svinaře, Vinaře, Dehtáře* típusú nevek egész ragozási paradigmája ennek megfelelően a *jo*-tövűek szerint alakult, míg az *y*-ra végződő neveké *(Svinary, Vinary, Dehtáry)* az *o*-tövűek szerint ragozódik minden grammatikai esetben.[15]

Ez a változás más 'ott lakók' jelentésű morfémákat is érintett: pl. *-ane,* később *-any:* 1126: in villa que vocatur *Wrbczane,* 1180: villa *Olsane*. Ez a változás a 13–14. századig befejeződött, a kezdetei pedig 1250 előttre mennek vissza

[14] A lengyelben találkozhatunk ugyan olyan elnevezésekkel is, mint például *Sokolnik* tkp. 'solymász' (vagyis formailag egyes számú alakkal), az ilyen elnevezések azonban másodlagosan jöttek létre: az eredeti többes számú formából ún. másodlagos szingularizációval (*Sokolniki* helynév > *Sokolnik* helynév). (Az információt Halszka Gornynak köszönöm.)

[15] Ez úton is köszönöm Pavel Štěpannak és Halszka Gornynak a névtípus cseh és lengyel nyelvterületen jellemző sajátosságainak megismeréséhez nyújtott segítségét.

(vö. ehhez DAVID 2017b). Ugyanilyen változás a lengyel foglalkozásnévi településnevek körében is lezajlott (SMOCZYŃSKI 1972). Ugyanakkor azt is olvashatjuk a szakirodalomban, hogy nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy ezekben a nevekben nem a többes nominativust, hanem az eredetileg birtoklást kifejező egyes szám genitivusi végződést, azaz a belőle alakult **-je* helynévformánst láthatjuk (SMOCZYŃSKI 1972; vö. még ehhez HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 197–198).

A szláv szakirodalom áttekintéséből egyébként az is kiderül, hogy sem lengyel, sem cseh nyelvterületen nincs a magyar *Teszér* ~ *Taszár*-nak megfelelő helynév, noha a *tesař* 'ács' közszó létezik ezekben a nyelvekben. HECKENAST szerint a lengyeleknél talán a *Ciesle,* a cseheknél pedig a *Kladruby* felel meg neki szemantikailag (1970: 62). Lengyel nyelvterületen legalább 10 *Cieśle* névről van tudomásunk (a legrégebbi 1259-ből adatolható), ezek mindegyike a *cieśla* 'ács' szóból alakult. A cseh *Kladruby* településnévhez pedig azt érdemes hozzátennünk, hogy az ehhez alapul szolgáló közszónak más jelentése van: ez a lexéma ugyanis inkább favágókra utal (Halszka Gorny és Pavel Štěpan szíves közlése).

A *Taszár* név kapcsán itt vizsgált névmező elemeiben tehát az a közös, hogy ezek a településnevek végső soron szláv foglalkozásnévi lexémákra vezethetők vissza. A helynévalakulás előbb említett kettős irányának szempontjából közülük elsősorban azokra kell itt kitérnünk, amelyeknek a magyar nyelvben nem mutatható ki a korai ómagyar korban közszói párhuzamuk, azaz nincsenek olyan említések, amelyek alapján a *csatár* ~ *csitár, taszár* ~ *teszér, vinár* stb. lexémáknak közszói 'pajzsgyártó', 'ács', 'szőlőműves' jelentését a magyar nyelvben nagy valószínűséggel feltételezhetnénk. Ez persze nem feltétlenül jelenti azt, hogy az ilyen típusú szavak nem kerülhettek át a magyarba foglalkozásnévként,[16] csak azt állapíthatjuk meg legfejlebb, hogy ezt az esetlegesen felvetődő lehetőséget nem tudjuk párhuzamos közszói adatokkal igazolni, ami pedig a feltevést — ha nem is zárja ki — nyilvánvalóan gyengíti.

A névmezővel kapcsolatban — a fentiek alapján — a hagyományosan egységes elemzéstől eltérően azt a munkahipotézist fogalmazhatjuk meg, hogy az ide tartozó elemek nem egyformán ítélhetők meg a névadás (és így az etimológia) szempontjából: némelyeknél valószínűbb az, hogy szláv jövevényhelynévként váltak a magyar névrendszer elemeivé, míg másoknál esetleg nagyobb eséllyel gondolhatunk — a közszói adatolatlanságuk ellenére is — arra a lehetőségre, hogy a szláv foglalkozásnév átvétele után a magyar nyelvben lett az adott lexéma — magyar helynévadás eredményeként — településnévvé.

[16] Az említett szláv foglalkozásnevek magyarba kerülését egyébként a lexémák morfológiai alkata akár elő is segíthette (volna), hiszen ugyanazt az *-ár/-ér* képzőt tartalmazzák, ami a magyarban (és a németben is) szintén foglalkozásnév-képzői funkciójú volt (amint ezt pl. a magyar *hajcsár, csiszár, vezér* stb. szavak keletkezése és morfológiai struktúrája mutatja).

Milyen szempontokat alkalmazhatunk e hipotézis vizsgálata során? És melyek lehetnek azok az elnevezések, amelyek esetében valószínűsíthető a szláv eredetű közszói háttér megléte is a magyar nyelvben? Arra, hogy valamennyi számba jöhető lexémával itt foglalkozzunk, nincs mód, ezért a szómező elemei közül csak kettőt emelek ki, és ezek példáján keresztül utalok a lehetséges fogódzókra. A *Taszár* ~ *Teszér* településnevek mellett a *Csatár* ~ *Csitár* elnevezések és feltehető alapszavuk áll a következő áttekintés előterében.

1.4.1. Informatív lehet számunkra egyrészt az, hogy az említett lexémák előfordulnak-e s z e m é l y n é v i s t á t u s z b a n a legkorábbi dokumentált időszakban (vagy esetleg a későbbiekben). Ez azért fontos támpont, mert a magyarban a régi településnevekben szereplő foglalkozásnevek egy részének kimutatható a korai ómagyar korban személynévi előfordulása; vö. pl. *ardó* 'erdész' (1248: *Ardo,* Cs. 1: 289, Sáros vm.; vö. +1214/1334: *Ardew* szn., ÁSz. 72), *csősz* 'kikiáltó, kihirdető, börtönőr' (1192/1375/1425: *Cheuzy,* Gy. 1: 217, Bács vm.; vö. 1307: *Cheuz* szn., FNESz.; 1560 k.: Camparius: Custos Camporum: messzeóórszó: *Chósz* kn., TESz.),[17] *dusnok* 'egyházi torló szolgáltatást végző' (1215/1550: *Dusunic,* Gy. 1: 614, Bihar vm.; vö. 1211: *Dosnuch* szn., ÁSz. 258; 1222/1550: *dufinicos* [latinosított alak többes szám tárgyesetben] kn., TESz.), *kovács* (+1015/+1158//PR.: *Chovas,* Gy. 1: 330, Baranya vm.; vö. 1253/1322: *Cuach* szn., ÁSz. 227; 1380 k.: Faber: *cowacz* kn., TESz.), *lovász* (1198 P./PR.: *Luascu,* Gy. 1: 723, Bodrog vm.; vö. 1138/1329: *Luas* szn., ÁSz. 498; 1395 k.: *louaz* kn., TESz.), *madarász* ([1291–94]: *Madaraz,* Gy. 1: 641, Bihar vm.; vö. 1236/1239: *Modoroz* szn., ÁSz. 560; 1416 u./1450 k.: *madaraz* kn., TESz.), *szakács* (1286: *Zakach,* ÁÚO. 9: 449, Veszprém vm.; vö. 1138/1329: *Sacas* szn., ÁSz. 686; 1405 k.: Cocus: *zakach* kn., TESz.), *szántó* (1001 e./1109: *Σάμταγ,* DHA. 1: 85, Gy. 2: 438, Fejér vm.; vö. 1373: *Zantho* szn., OklSz.; 1416 u./1450 k.: *zantoc* 'agricola' kn., TESz.), *szekeres* 'szekérrel szállító' ([+1077–1095]>+1158//PR.: *Zekeres,* Gy. 1: 728, Bodrog vm.; vö. +1086: *Scekeres* szn., ÁSz. 696; 1538: adat nélkül, kn., TESz.), *szőlős* 'szőlőművelő' (+1075/1124/1217: *Sceulleus,* Gy. 1: 478, Bars vm.; vö. 1211: *Zeuleus* szn., ÁSz. 849; 1395 k.: *zeleus* kn., TESz.), *takács* (1304/1464: *Takach,* Gy. 2: 635, Győr vm.; vö. 1266>1348: *Takach* szn., ÁSz. 739; 1405 k.: Textor: *tacach* kn., TESz.) stb. (Ezek között belső keletkezésű, a magyarban létrejött elemek és jövevényszavak egyaránt vannak.) A foglalkozásnevek egyharmadáról tudjuk igazolni, hogy személynévként is használatosak voltak a korai ómagyar korban. Mások a kései ómagyar korban családnévként már ugyancsak feltűnnek a forrásokban, s a használatuk ebben a funkcióban máig követhető (ehhez bővebben lásd HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 285–286).

[17] A foglalkozásnevekhez kapcsolódóan a helynévi és a személynévi használatra utaló adatok mellett — ahol ismerjük — megadom az első köznévi előfordulás adatait is.

Az említett adatokból azt is láthatjuk, hogy a foglalkozásnevek formáns nélkül, önmagukban állva tűnnek fel a magyarban személynévként (pl. *csősz, kovács* stb. foglalkozásnév > *Csősz, Kovács* stb. személynév). Amennyiben a *Taszár* névmezejébe tartozó településnevek „foglalkozásnév-gyanús" alapszavai személynévi státuszban is megtalálhatók a magyar nyelvben (tehát *Taszár ~ Teszér, Csatár ~ Csitár* alakú személynevekként), az jó eséllyel jelzi azt, hogy az adott lexéma a magyarban foglalkozásnévként is használatos volt. Ha viszont ilyen előfordulásaik nincsenek, s csupán a helynévi származékaikból lett *-i* képzős (családnévképzős) alakjai ismeretesek személynévi szerepben (azaz *Taszári ~ Teszéri, Csatári ~ Csitári* személynevek), ez a körülmény inkább a szláv eredetű helynévi státuszát erősíti a névnek.

Az elemzések fő tanulságaként arra mutathatunk rá, hogy a *Taszár ~ Teszér* és a *Csitár ~ Csatár* elnevezések ebből a szempontból nem egyformán viselkednek. Amíg ugyanis *Taszár ~ Teszér* személyneveket nem tudunk adatolni a korai forrásokban (és később sincsenek ilyenek), *Csitár ~ Csatár* személynevekkel a legkorábbi oklevelektől kezdődően máig találkozunk; vö. 1138/1329: nomina servorum qui debent servire preposito cum suis curribus […] in villa Kalsar: Vleu, Biqua, *Citar,* Dubos, Gatadi, 1274>1411: *Chythar* iobagio castri Posoniensis (ÁSz. 199); 1211: Et est in villa illa [Fotud]: *Chatar,* filius Emrici (Heymrici), Held vinitor ecclesie (ÁSz. 179). Vagy későbbről: 1458: *Andrea Chatar* (RMCsSz. 221). A *Csatár ~ Csitár* a mai magyar családnévállománynak is eleme: az Újmagyar kori családnevek tára (XVIII–XXI. század) I. Adatok című kötetében (HAJDÚ 2012) azt találjuk, hogy a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatalának 2007. január 1-jei adatai szerint a jelzett időpontban Magyarország teljes lakosságának körében 86 *Csatár* és 21 *Csitár* születéskori családnevet tartottak nyilván. Mivel ezek a ritka nevek közé tartoznak, a Családnevek enciklopédiája ezt a családnevet nem is tartalmazza (HAJDÚ 2010).

A településnévből *-i* képzővel alkotott *Taszári ~ Teszéri,* illetve *Csitári ~ Csatári* családnevek egyaránt felbukkannak a kései ómagyar kor okleveleiben: az ilyen névformák az illető személy származási vagy lakóhelyére utalnak (lásd ezekhez RMCsSz. 1052 és 1063, illetve 221 és 250), így nem meglepő, hogy elsősorban azokon a vidékeken jelentkeznek, ahol az adott településnevek is találhatók. Noha településnevekből metonimikusan is alakulhattak a régiségben személynevek (különösen a korai időszakban, amikor az *-i* morféma ilyen szerepe még periférikus lehetett; vö. pl. 1211: *Neugrad* személynév a *Nógrád* településnévből, ÁSz. 581), ez a névadási mód jóval ritkább volt, mint a településnévből *-i* képzővel történő személynévalkotás (erről részletesen lásd TÓTH V. 2016: 148–157). Ez pedig azt jelenti, hogy a *Csatár ~ Csitár* személyneveket jó esélyekkel tarthatjuk a megfelelő foglalkozásnévből (s nem a *Csatár ~ Csitár* településnévből) alakult neveknek, ami pedig a *csatár ~ csitár* 'pajzsgyártó' lexéma magyar

nyelvbeli használatát támogathatja a középkorban. Ilyen támogató érvet a *taszár ~ teszér* 'ács' egykori magyar nyelvbeli léte mellett a személynévi adatok alapján nem hozhatunk fel. [18]

1.4.2. A helynevek lokális kötöttségű nyelvi elemek: ez — funkciójukból, denotatív jelentésükből adódóan — az alaptermészetükhöz tartozik. A közszavak ezzel szemben könnyebben terjednek a nyelvben: terjedésüknek gyakran csak egy velük azonos funkciójú, jelentésű másik lexéma hatósugarába ütközés szab gátat. Abban a kérdésben, hogy a *taszár ~ teszér, csatár ~ csitár* éltek-e közszóként (foglalkozásnévként) a magyar nyelvben, ebből adódóan a megfelelő településnévi adatok n é v f ö l d r a j z i j e l l e m z ő i is érvként hozhatók fel. Amíg ugyanis a szláv eredetű településnevek olyan vidékeken jelentkezhetnek, ahol egykor (a névadás idején) szláv nyelvű népek éltek; a szláv eredetű jövevényszóból lett településneveknek nincsenek ebből a szempontból területi kötöttségei: azok — minthogy a közszó a magyarban szélesebb körben is elterjedhet — bárhol felbukkanhatnak.

Az alapos elemzésre itt most nincs tér, de egy fontos megfigyelést azért tehetünk a két választott településnév-bokor előfordulásainak névföldrajzi jellemzőiről. A *Taszár ~ Teszér* településnevekkel — ahogyan a fentebb bemutatott 1. térképen látható — kisebb számban és jól körülhatárolható területen találkozhatunk, ráadásul olyan vidékeken (nyugaton és északnyugaton), ahol más források alapján vannak ismereteink a korai ómagyar korra vonatkozóan szláv lakosságról és szláv–magyar kapcsolatokról (lásd erről főképpen KMTL., Gy. 1–4, KRISTÓ 2000, 2003).

---

[18] Ehhez érdemes azt is hozzátennünk, hogy foglalkozásnevekből a szláv nyelvekben is alakulhattak személynevek. Ha ezek a szláv személynevek ugyancsak formáns nélkül keletkeztek a megfelelő foglalkozásnévből, az azt jelenti, hogy a magyarban meglévő *Csitár ~ Csatár* személynevek akár szláv eredetűek is lehetnek, és nincs feltétlenül szükség a magyarázatukhoz *csatár ~ csitár* közszavakat feltételezni a magyar nyelvben. Az ősszláv nyelvben — amint azt JAN SVOBODA munkájából ezzel összefüggésben megtudhatjuk — az *-arь* foglakozásnév-képző formánsként szerepelt (vö. pl. *grъnьčarь*), s ennek a folytatását a csehben és a lengyelben ugyancsak megtaláljuk: pl. cseh *vladař, mlynář,* le. *karczmarz, mlynarz* stb. foglalkozásnevek (1964: 171). Személynevek is alakultak e foglalkozásnevekből: erről például a cseh *Koňař, Sítař, Šatař, Těžař, Vladař* stb. nevek tanúskodnak (1964: 172). JOSEF BENEŠ munkája a cseh családnevekről szintén említ ilyen személynévi adatokat; vö. pl. 1411: Petr *Kovář* ze Strhař (azaz Petr *Kovár* 'kovács' Strhar-ból) (1962: 210). A lengyel személynévrendszerben ugyancsak találunk ide vonható alakokat már a korai időszakból is: *Kowal* személynév < *kowal* 'patkolókovács', *Zdun* szn. < *zdun* 'cserépkályhakészítő', *Tokarz* < *tokarz* 'esztergályos'. A valamelyest később megjelenő *Kowalczyk, Piekarczyk* típusú családnevek pedig a *kowalczyk* 'kovács', *piekarczyk* 'pék' közszavakból alakultak formáns nélkül. Mindez pedig azt jelenti, hogy morfológiai szempontból nincs akadálya annak, hogy a magyar családnévrendszerben meglévő *Csatár ~ Csitár* személyneveket akár szláv jövevényneveknek is tarthassuk (vagyis ezzel a lehetőséggel is számoljunk).

A *Csatár ~ Csitár* településnevek névföldrajza ezzel szemben jóval színesebb és kiterjedtebb.

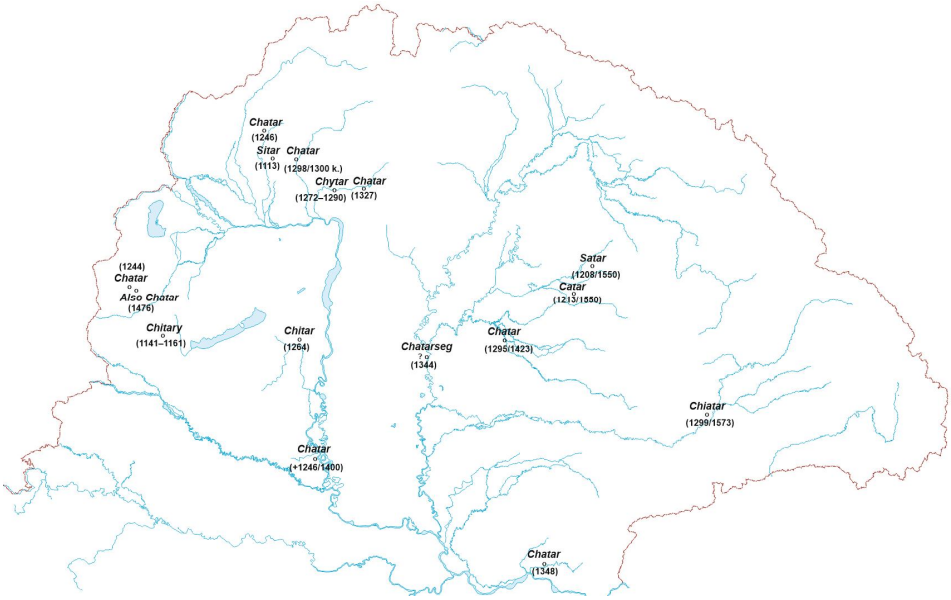

2. térkép. Csatár ~ Csitár *települések a középkori Kárpát-medencében*

A 2. térképen jól látható, hogy *Csatár ~ Csitár* elnevezések az észak(nyugat)i és a nyugati térségek mellett a Kárpát-medence középső régióiban is előfordulnak, sőt néhány ilyen településnév délen és keleten is felbukkan.

A nevek egy része kétségkívül olyan területeken jelentkezik, ahol szláv–magyar kapcsolatokról kevésbé van tudomásunk. Ilyen vidékeken ezért jóval nagyobb eséllyel számolhatunk azzal, hogy a *Csatár ~ Csitár* településnevek létrejöttében nem a névátvétel játszott szerepet (mint a *Taszár ~ Teszér* esetében), hanem a megfelelő (szláv eredetű) jövevényszó a magyarban lett metonimikus névadással településnévvé. A *Csatár ~ Csitár* településnevek névföldrajza tehát ugyancsak azt támogatja, amit a személynévi adatok is, hogy a magyarban egykor létezhetett egy *csatár ~ csitár* foglalkozásnév (talán a 'pajzsgyártó'-nál szélesebb, 'fegyverkészítő' jelentéstartalommal; lásd ehhez Gy. 1: 293), ám ennek a lexémának ma már nemcsak a köznyelvben, hanem a nyelvjárásokban sincs nyoma.[19] Mindamellett természetesen azt sem zárhatjuk ki, hogy némely *Csatár ~*

[19] A Vas megyei Alsó- és Felsőcsatár etimológiája kapcsán már MOÓR ELEMÉR is felvetette ezt a gondolatot, sőt nagyon határozottan azon az állásponton volt, hogy nemcsak lehetséges, hanem nagyon is valószínű hogy ez a szláv szó kölcsönszóként a magyarba is átkerült, és mint ilyen helynevekhez is alapul szolgált (1936: 22, 148, vö. még FNESz. *Csatár*). A magyar *csatár ~ csitár* lexéma 'pajzsműves' jelentéséről, a *vértes* szóval való esetleges szemantikai összetartozásáról és a pajzs korabeli jellemzőiről GYÖRFFY GYÖRGY ugyancsak említést tett (1972: 287–288).

Csitár településnevünk mögött szláv névadás húzódik meg, csupán ezt a névkeletkezési módot e nevek esetében nem szabad kizárólagosnak tartanunk.

1.5. Megerősíti ezt a megfigyelésünket még egy körülmény: az egyes települések n é v k ö r n y e z e t e, l o k á l i s v i s z o n y a i. Ez az elemzés a helynév-rekonstrukció módszerének is fontos összetevője. A névkörnyezet tanulmányozása előtt ugyanakkor egy ellentmondásra is rá kell mutatnunk. Akkor, amikor a Bars vármegyei *Taszár* környezetének helyneveit szemügyre vesszük, azokra a valójában igencsak leegyszerűsített etimológiai megállapításokra támaszkodunk, amelyeket az etimonalapú, a névadás aktusának pillanatát megragadni kívánó etimológiai kutatások feltártak. A nevek valószínűsíthető etimológiája alapján beszélünk szláv eredetű nevekről, magyar eredetű nevekről, a szlávból és a magyarból egyaránt magyarázható nevekről, illetve ismeretlen eredetű nevekről. Noha a következő áttekintéskor csupán ezzel a leegyszerűsített etimológiai utalásrendszerrel élünk (amihez forrásul lásd TÓTH V. 2001, SZŐKE 2015), azt feltétlenül hangsúlyoznunk kell, hogy a helynév-rekonstrukció itt bemutatott módszertanával ezek a magyarázatok maguk is pontosíthatók.

A névkörnyezetet magában a *Taszár* településnevet elsőként megőrzött forrásban is érdemes megvilágítanunk. A Garamszentbenedeki alapítólevél *Tazzar* adatának tág lokális környezetében a forrás 30 helynevet említ, de az oklevél eredeti részében ennek csak a fele szerepel (az oklevél kronológiai síkjainak elhatárolásában SZŐKE MELINDA munkájára támaszkodtam, 2015). E 15 név közül 6 szláv névadásból származó vagy szlávok által közvetített elnevezés (a *Zsitva, Zsikva, Nyitra, Garam* víznevek és a *Pográny, Zsemlér* településnevek), 8-nak a névadói magyarok voltak (a *Bars, Ludány, Tolmács, Szentbenedek, Szőlős, Udvard* település- és birtokneveké, a *Tormás* víznévé, illetve a *Sosolgy* tájnévé), a *Zsikva* településnév esetében pedig magyar és szláv névadók egyaránt állhatnak a névadás mögött.

A Garamszentbenedeki alapítólevélben (és annak 11. századi rétegében) persze csak azoknak a helyeknek a nevei szerepelnek, amelyek valamilyen ok miatt (jobbára az adományozással összefüggésben) kapcsolatba kerültek az apátsággal. Az adott vidék helynévállománya az oklevélben látottnál a korszakban is jóval gazdagabb volt, ezért a névkörnyezet vizsgálatának szálait — a kép pontosabb megrajzolása érdekében — érdemes tovább bogoznunk. A korai ómagyar kor teljes időszakának e régiót érintő névállománya viszont jó kiindulási alap lehet ehhez a látképhez, mert kellően gazdag ahhoz, hogy a korabeli helynévrendszert — ha egészen megközelíteni nem is tudja, de legalább — valamelyest közelebb hozza számunkra. Ehhez persze azt is hozzá kell tennünk, hogy a következő térképeken egy a korai ómagyar kor során (azaz több évszázad alatt) kialakult névrendszert láthatunk. A nevek nyilvánvalóan nem egyszerre jöttek létre, tekintve azonban, hogy a térségben viszonylag csekély mértékű volt a falupusztulás, a létrejött tele-

pülésnevek évszázadokon keresztül rendre fenn is maradtak. *Taszár* névkörnyezetének ilyen alapokon nyugvó elemzése ezért egyáltalán nem tanulság nélküli.

Minthogy a korai ómagyar korból már viszonylag jelentős névállománnyal rendelkezünk, különösen a településnevek terén, *Taszár* közvetlen névkörnyezetét ebben az analízisben szűkebben határoztam meg: a Zsitva és a Dervence folyók között fekvő, Bars vármegyei térség neveit, illetve maguknak az említett folyóknak az összefolyásáig terjedő völgyét vettem csak figyelembe (lásd ehhez a 3. térképet).[20] Ebben a régióban a vizsgált időszakban 69 helynevet tudunk (*Taszár*-on kívül) adatolni (némelyeket gazdag adatsorral, másokat egy-két adattal, de ez — noha egyébként nagyon is jelentős körülmény — a mostani vizsgálatunk szempontjából nem releváns).

A nevek nyelvi eredet szerinti megoszlása az egyes helynévfajták tekintetében nagy eltéréseket mutat (lásd ehhez az 1. táblázatot).[21]

korai ómagyar kor	szláv	magyar	szláv/magyar	ismeretlen	**összes**
víznevek	**7**/3	3/-			10/3
településnevek	**14**/1	**24**/2	3/1	6	47/4
mikrotoponimák	1/1	**10**/-		1	12/1
összes	26/5	32/2	5/1	6	**69**/8

1. táblázat. *A Bars vármegyei* Taszár *település névkörnyezetének mutatói*

A (nagyobb) folyók nevei a terület legrégebbi helynévrétegébe tartoznak: ezek között szinte csak szláv neveket találunk (*Zsitva, Zsikva, Topolnyica, Dervence, Rohozsnica, Szincse;* szláv név lehet a kisebb *Sztranya* vízfolyás neve is, amit éppen Taszár határában említenek), biztosan magyar nevet a Zsitva mellékága, a *Kis-Zsitva,* a *Hecse-patak* és a *Saracska* visel (lásd ehhez a 3. térképet). (A 10 víznév között már a 11. századból is adatolható a *Dervence, Zsikva* és *Zsitva* neve.)

[20] Ezt a döntést nemcsak az indokolja, hogy *Taszár* e terület közepén helyezkedik el, hanem az is, hogy a folyóvölgyek a megtelepedés legpreferáltabb térségei voltak a korai időszakban.

[21] A táblázatban / jel után megadtam a 11. századi adatok számát (ez lényegében a garamszentbenedeki alapítólevél eredeti, 11. századi kronológiai rétegében szereplő adatokat jelenti kiegészítve az 1113-ból való zobori oklevél adataival: ezt még idetartozóként elfogadhatónak tekintettem).

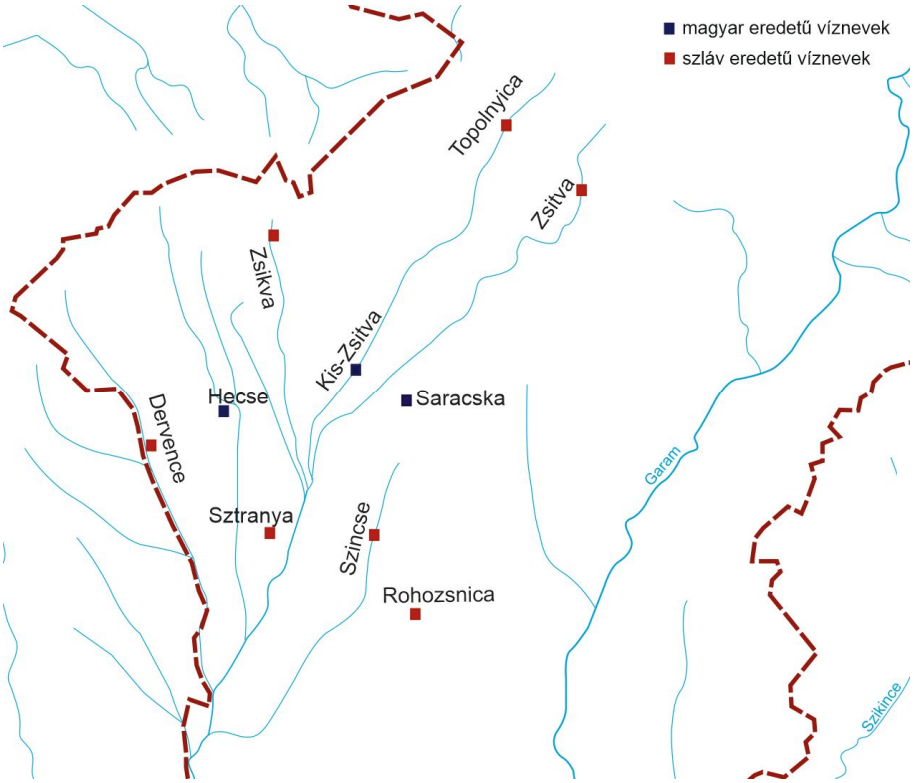

3. térkép. *A Bars vármegyei Taszár település névkörnyezete 1. Folyóvíznevek*

A településnevek nyelvi eredete egészen más rétegzettséget mutat: e helynévfajta esetében ugyanis a magyar eredetű elnevezések száma jóval meghaladja a szláv nevekét: 14 szláv *(Kosztolány, Lédec, Velcsic, Szelezsény, Herestény, Szelepcsény, Malonyán, Szelc, Kelecsény, Knyezsic, Hrussó, Valkóc, Nemcsény, Tajna)* és 24 magyar eredetű településnév *(Néver, Bélád, Hecse, Henyőc, Kisszelepcsény, Jóka, Aha, Munkád, Verebély, Sári, Nyevegy, Marót, Vezekény, Szovaj, Hizér, Mahola, Kistapolcsány, Bori, Keresztúr, Kündi, Gesztőgy, Szentmárton, Patkánytelke, Kolbász)* veszi körül — a nagy valószínűséggel ugyancsak szláv névadás eredményeként alakult — *Taszár*-t. 3 településnév esetében a szláv és a magyar névadás lehetősége egyaránt felvethető (a *Rohozsnica* és a *Zsikva* településnevek a megfelelő vízfolyás nevéből bármelyik nyelvben kialakulhattak, a *Dusnok* pedig szláv eredetű foglalkozásnévből alakult településnévként hordozza magában a kettős lehetőséget), hat településnév származtatása pedig (gyakran olvasati nehézségek miatt is) bizonytalan *(Ebedec, Goloh, Buzsic, Oszna, Ulog, Selk)* (4. térkép.) (11. századi adatokkal a 47 településnév közül csak az alábbi 4 rendelkezik: *Kosztolány, Gesztőgy* és *Marót,* illetve *Zsikva.*)

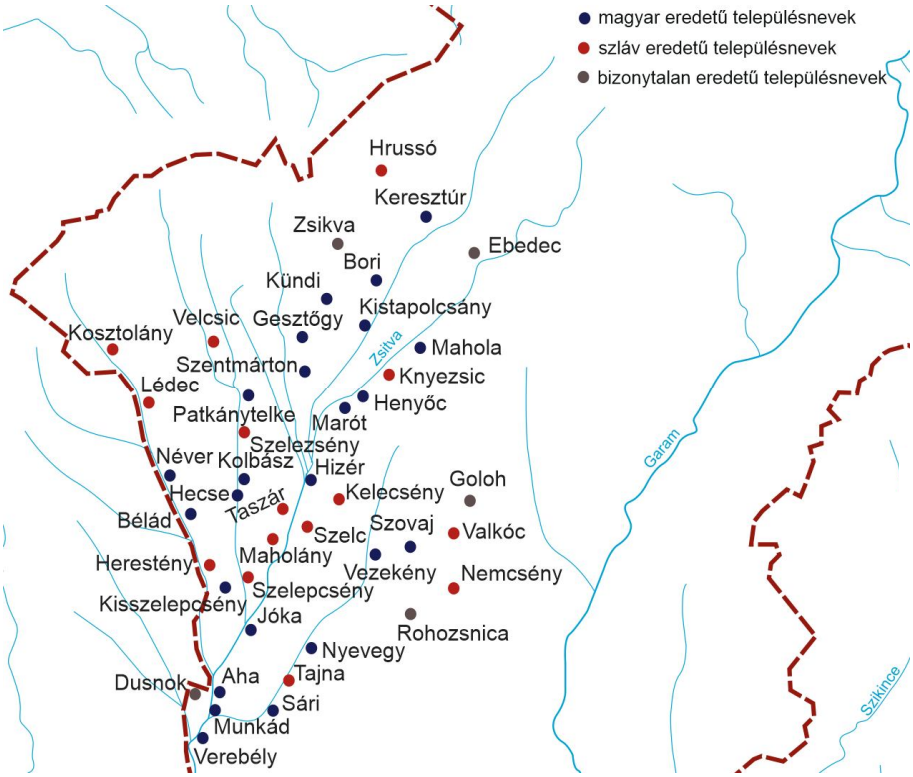

4. térkép. *A Bars vármegyei Taszár település névkörnyezete 2. Településnevek*

A mikrotoponimák *Taszár* környékén magyar nevekként tűnnek fel a forrásokban: *Bérc, Teknős, Poklos-verem, Majs gája, Eresztvény, Haraszt, Berek, Csáki út, Hizér-berek, Topolnyica-fő.* A *Vitazla* völgy nevét nem tudjuk magyarázni. Valamelyest távolabb, a megye északnyugati részén a *Tribecs* erdős hegyvonulata viszont szláv nevet visel (5. térkép). (A 11. századból mindössze egy mikrotoponima adatolható a 12-ből, a szláv *Tribecs*.)

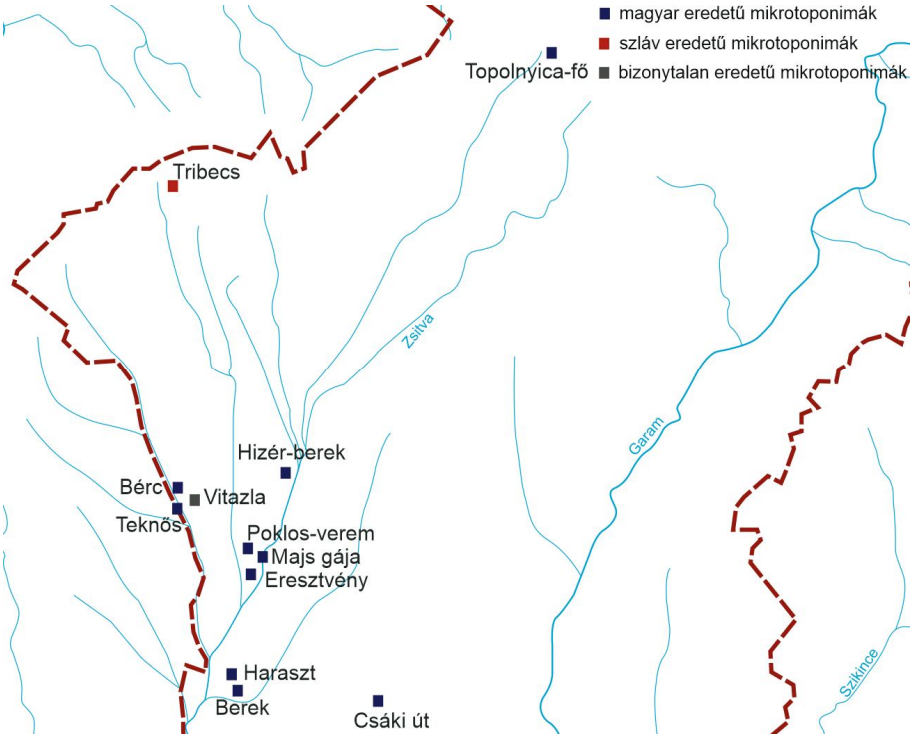

5. térkép. *A Bars vármegyei Taszár település névkörnyezete 3. Mikrotoponimák*

Mindebből a terület etnikumtörténetére vonatkozóan csak annyit jegyezhetünk meg, s azt is csak óvatosan, hogy az oklevelek helynévi adatainak egymásra rétegződése, vagyis a terület helynévmintázata az itt vizsgált térségben a szláv népességet mutatja elsődlegesnek, s a magyarok a szlávok részben már meglévő telepei mellé, közé települtek be.[22] Azt, hogy az egy-egy terület helynévmintázatát feltáró történeti helynév-rekonstrukciós eljárás milyen eredményeket hozhat, jól mutatja HOFFMANN ISTVÁN e kötetbeli írása is, amely éppen a Zsitva völgyének ómagyar kori helynévmintázatait mutatja be nagy alapossággal, rávilágítva a felső és az alsó folyószakasz névállománya között e téren megmutatkozó eltérésekre (2019). E nagyobb merítésű, tágabb területi bázisú analízis mutatta képbe az általam végzett vizsgálat egy mozaikdarabbal tökéletesen beleilleszkedik.

E vázlatos áttekintés is azt erősíti tehát, hogy a *Taszár* településnév szláv eredetű elnevezés lehet. Annak, hogy a *taszár* ~ *teszér* 'ács' foglalkozásnév közszói státuszban is használatos lett volna a magyarban, nincs kézzelfogható bizonyítéka, illetve a helynév-rekonstrukció sem tárt fel olyan körülményeket, amelyek alapján erre kellő megalapozottsággal gondolhatnánk.

[22] KRISTÓ GYULA e területre vonatkozó megállapításait (2003: 95–96) nem minden tekintetben tartom — annak módszertani ellentmondásossága miatt — megalapozottnak.

1.6. Van azonban itt még egy morfológiai kérdés is, ami mellett nem mehetünk el szó nélkül. Ha a *Taszár* településnév a magyarban szláv eredetű, akkor magyarázatra szorul az, hogy a szláv eredeti helynév *-i* vagy esetleg *-e* végződésével mi történt a magyarban. A korábbiakban említett olyan magyar településnevek, amelyek végső soron szláv foglalkozásnévi lexémára vezethetők vissza, a magyarban egytől egyig elveszítették szláv névvégződésüket.[23] Ez tehát annyira általános jelenségnek mutatkozik, hogy feltétlenül kellene rá adni magyarázatot. Ez a változás akár még meglepő is lehet, ha figyelembe vesszük, hogy a településnevek körében a magyarban mennyire jellemző már a korai ómagyar kortól kezdve az *-i* helynévképző jelenléte: főként éppen a személynévi, népnévi és a foglalkozásnévi alapszavakhoz kapcsolódóan. A népnévi településnevek állományában a legkorábbi adatok között elvétve tűnik csak fel *-i* képzővel alakult név, jóval jellemzőbb ebből az időből a formáns nélküli névadás (vö. RÁCZ A. 2011). A személynévi eredetű helynévadásról írt munkámhoz (TÓTH V. 2017) felhasznált adatállományban biztosan *-i* helynévképzős személynévi helynév a 11. században nem szerepel. Az *-i* helynévképzőnek ezek a nagyon ritka korai előfordulásai azt jelezhetik, hogy ez a morfológiai szerep — csakúgy, mint az *-i* melléknévképzői funkció — nem volt még kifejezetten produktív a Kárpát-medencebeli településnév-adás legkorábbi időszakában.[24] Ez a körülmény is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a korai átvételekben a szláv névvégződés elmaradt. Közrejátszhatott ebben az ugyancsak e korai időszakban zajló hangtörténeti változás, a tővégi magánhangzók eltűnési folyamata is: ebbe szintén beilleszkedhetettek az adott jövevénynévcsoport elemei.

A foglalkozásnévi településnevek igen korai jelentkezését RÁCZ ANITA mutatta be egy tanulmányában (2016: 55). A névtípus régiségét jelezheti az is, hogy e névcsoportban a metonímiával létrejött, formáns nélküli nevek nagy többségben vannak, s e tekintetben közel állnak a törzsnévből alakult településnevekhez. Ennek a hátterét a történettudományi szakirodalom világítja meg, amely kiemeli, hogy az a társadalom- és gazdaságtörténeti jelenség, a szolgálónépi szervezet, amely a foglalkozásnévi településnevek típusát nyelvi síkon életre hívta, lényegében az állam megszervezésével egyidős struktúra volt. A névtípus koraiságát tehát nem-

[23] Azokban az esetekben ezért, ahol mégis megjelenik ez a névvégződés a magyar források adataiban (mint például a Veszprémvölgyi adománylevél *Gerencsér* helynevének 1001 e./1109: *Γριντζάρι* [grincsári] alakjában; ez az 1109. évi átiratban már *Grincear,* DHA. 1: 85, 366), talán nagyobb eséllyel gondolhatunk szláv, mint magyar névhasználatra (vö. HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 197–198).

[24] Később persze mindegyik említett szócsoportból nagy számban alakulnak *-i* képzővel településnevek, és az is mutatja a képző későbbi nagyfokú produktivitását, hogy az eredetileg metonimikusan alakult személynévi, népnévi, foglalkozásnévi elnevezések is gyakran bővültek másodlagosan ezzel a formánssal (vö. TÓTH V. 2008: 118–120).

csak a nyelvi adatok (a relatív kronológia megfigyelései) támasztják alá, hanem ugyanezt erősítik meg a történettudomány megállapításai is. Ez persze nem jelenti azt, hogy minden foglalkozásnévi eredetű településnév visszavezethető lenne a 11. századba függetlenül attól, hogy mikorról adatolható.

További lehetőségként a későbbiekben érdemes a *Csatár ~ Csitár, Taszár ~ Teszér* kapcsán itt kifejtetteket egy olyan név problematikájával kiegészíteni, amely nemcsak helynévként, hanem személynévként és közszóként (tájszóként) is él a magyarban: erre a vizsgálatra az eredetileg 'fazekas' jelentésű *Gerencsér* kínálja talán a legmegfelelőbb feltételeket. Ez a hármas szerepkör — szemben a másik két névvel, amelyek közül az egyik csak helynévként, a másik helynévként és személynévként is él, de közszói szerepben egyik sem — jó esélyekkel nyújt az alapkérdés megválaszolásához is új támpontokat.

2. Bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek és a helynév-etimológia

Az etimológia módszertani problémáinak felvázolásához példaként választott *Tazzar* adat — amint erre a korábbiakban is rámutattam — olyan oklevélből származik, amelynek a kronológiai státusza bizonytalan. Ezt a körülményt a nevek etimológiai vizsgálatában sem hagyhatjuk figyelmen kívül. A legnagyobb nehézséget az ilyen források kapcsán az jelenti, hogy elkülönítsük az oklevél egyes kronológiai rétegeit, és a helynévi adatokat aztán ezekhez kapcsoljuk hozzá. A Garamszentbenedeki alapítólevél interpolált oklevél, amelynek a diplomatikai és a nyelvtörténeti szakirodalom két kronológiai síkját különítette el: az eredeti oklevél kibocsátásának idejét, a 11. századot, illetve az interpoláció és a másolat idejét, a 13. századot. Azt, hogy az oklevél mely részei keletkezhettek a 11. században, és melyek azok, amelyek a 13. századi réteghez tartoznak, több fogódzó segítségével tisztázták a szakemberek: azoknak a forrásoknak a vizsgálata, amelyek az eredeti oklevél felhasználásával készültek, az apátság birtokperei, a településtörténet, a latin szóhasználat, a latin terminusok, bizonyos hangtörténeti jelenségek és onomasztikai fogódzók egyaránt közrejátszottak abban, hogy az oklevél formálódásának idősíkjai megnyugtatóan elkülöníthetők (lásd ehhez DHA. 1: 212, SZŐKE 2015: 39–43). Ennek az első lépésnek a megtétele kulcsfontosságú ahhoz, hogy az adott oklevelet további nyelvtörténeti, névtörténeti vagy akár történettudományi célok érdekében hasznosítani tudjuk. Mindez azt is jelenti egyúttal, hogy a bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek forrásértéke másképpen ítélhető meg, mint az eredeti, hiteles okleveleké, és nyelvtörténeti feldolgozásuk épp ezért más módszertant követel meg. Az interpolált oklevelekre vonatkozóan ezt a módszertant SZŐKE MELINDA dolgozta ki meggyőző alapossággal (2015). A módszer alapelvei jórészt nemcsak az interpolált, hanem a hamis oklevelekre és a másolatban ránk maradt oklevelekre is érvényesek lehetnek, noha ezek a forrástípusok részben más problémákat hoznak elő, mint az interpolált oklevelek.

Arról, hogy a különböző forrástípusokban szereplő helynévi adatok az etimológiai kutatásokban milyen módon vehetők figyelembe, itt nem szólok részletesen. Csupán egy dologra utalok, mert az szorosan kapcsolódik a *Taszár* településnév ügyéhez, és ily módon pedig az eddigi etimológiaelméleti fejtegetéseinkhez is.

A helynév-rekonstrukció módszerét bemutatva szót ejtettünk arról, hogy minden helynévi adatot a saját forrásában, az ottani közvetlen névkörnyezetében is szemlélnünk kell, s ennek a lehetőségeit az 1075/+1124/+1217: *Tazzar* adat kapcsán be is mutattuk. Szóltunk arról is, hogy az említett helynév az oklevél 11. századi rétegéhez tartozik, és az oklevélbeli névkörnyezetét felvázolva a forrás interpolált jellegére is tekintettel voltunk, vagyis csak azokkal a helynevekkel számoltunk, amelyek az oklevél eredeti, 11. századi kronológiai síkjához tartoztak.

3. Összegzés

A nyelvészeti és benne az etimológiai kutatásoknak a valós nyelvhasználatból származó adatokra kell támaszkodniuk. A valós nyelvhasználatra a helynévadás korai évszázadait érintően csak az oklevelek és más történeti források adataiból tudunk — jól végiggondolt módszertan segítségével — következtetni. A helynév-rekonstrukció az elemzett helynevet a teljes történeti mélységében szemléli, s figyelembe veszi a név rendszertani beágyazottságát. Erre azért is szükség van, mert a névadás és a névváltozás folyamatait alapvetően meghatározzák a névmodellek (más szóval a sémák): a névadás és névváltozás során ugyanis olyan nevek keletkeznek, amelyekre van minta az adott nyelv helynévrendszerében.[25] Ezek a modellek szemantikai és morfológiai természetűek, s a használati gyakoriságukban, a produktivitásukban idővel elmozdulások is történhetnek. A modellek produktivitásában bekövetkező változások a névrendszer változásában is tetten érhetők: egyes névtípusok idővel visszaszorulnak, míg mások dominánssá válnak, de mindez ugyanakkor a helynévrendszer katakterében lényeges módosulást rövidebb időszak alatt nem okoz.

Mivel a nevek keletkezése és változása hátterében nyelven kívüli, extralingvális okok húzódnak meg, a magyarázatukban célravezető a nyelven kívüli valóságra is tekintettel lenni, vagyis a név létezésének szociokulturális közegét is feltérképezni. Enélkül az egyes konkrét helynevek vagy akár bizonyos névtípusok létrejöttét nemigen érthetnénk meg: ismernünk kell a magyar királyságban kialakult jellegzetes szolgálónépi rendszert ahhoz, hogy az ezt nyelvi síkon leképező foglalkozásnévi településnevek típusáról fogalmaink lehessenek, vagy a patrocíniumi településneveket mint jellegzetes kultúrnévtípust sem érthetnénk meg anélkül, hogy a kereszténység felvételének és elterjedésének körülményeiről a ma-

[25] Az egyes nevek aztán egy-egy névtípusnak lehetnek prototipikus elemei, amelyek a névtípus valamennyi jegyét magukon viselik, míg mások a kategória perifériáján helyezkednek el, ahhoz lazábban (csak néhány jellemzővel) kapcsolódva.

gyarságnál, illetve az egyház szerepéről a korabeli térszervezésben előzetesen ne tájékozódjunk.

A helynév-rekonstrukció, a nevek etimológiai feltárása azt is megköveteli tehát, hogy a nyelvészet, azon belül elsősorban a nyelvtörténet és az onomasztika módszertanát és eszközeit alkalmazva ugyan, de interdiszciplináris nézőponttal közelítsünk a névmagyarázatokhoz. Ebben a történeti irányultságú diszciplínák közül elsősorban a történettudomány egyes ágai érintettek (a településtörténet, az etnikumtörténet, a diplomatika, a művelődés- és kultúrtörténet), de fontos segítséget jelenthetnek a névrekonstrukcióban a történeti néprajz, a történeti földrajz eredményei is.

Az itt megfogalmazott alapelvekben pedig ott találjuk a funkcionális alapú nyelvészeti megközelítés legfontosabb tételeit. Ez azt is mutatja, hogy a helynevek történeti szempontú vizsgálata megítélésem szerint ebben a keretben végezhető a legeredményesebben.

Irodalom

A. = *Anjoukori okmánytár I–VI.* Szerk. NAGY IMRE. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1878–1891. *VII.* Szerk. TASNÁDI NAGY GYULA. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1920.

ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

ÁÚO. = *Árpádkori új okmánytár I–XII.* Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. Pest (később Budapest), 1860–1874.

BENEŠ, JOSEF 1962. *O českých příjmeních.* Praha, Československé akademie věd.

ComBars. = NEHRING, KARL 1975. *Comitatus Barsiensis.* Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie A: Die historischen Ortsnamen von Ungarn 4. München.

Cs. = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

DAVID, JAROSLAV 2017a. VLASTNÍ JMÉNO MÍSTNÍ SLUŽEBNÍ. In: PETR KARLÍK, MAREK NEKULA, JANA PLESKALOVÁ eds., *CzechEncy — Nový encyklopedický slovník češtiny.*
URL: https://www.czechency.org/slovnik/VLASTNÍ JMÉNO MÍSTNÍ SLUŽEBNÍ (letöltés: 12. 10. 2019)

DAVID, JAROSLAV 2017b. VLASTNÍ JMÉNO MÍSTNÍ OBYVATELSKÉ. In: PETR KARLÍK, MAREK NEKULA, JANA PLESKALOVÁ eds. *CzechEncy — Nový encyklopedický slovník češtiny.*
URL: https://www.czechency.org/slovnik/VLASTNÍ JMÉNO MÍSTNÍ OBYVATELSKÉ (letöltés: 12. 10. 2019)

DHA. = *Diplomata Hungariae Antiquissima. Vol. I.* Redidit GYÖRFFY GYÖRGY. Budapest, 1992.

FNESz. = KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

GYÖRFFY GYÖRGY 1972. Az Árpád-kori szolgálónépek kérdéséhez. *Történelmi Szemle 1972:* 261–320.

HAJDÚ MIHÁLY 2010. *Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink.* Budapest, Tinta Könyvkiadó.

HAJDÚ MIHÁLY 2012. *Újmagyar kori családneveink tára (XVIII–XXI. század). I. Adatok.* Budapest. Szerzői kiadás.

HECKENAST GUSZTÁV 1970. *Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése.* Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék. Második kiadás: Budapest, Tinta Kiadó, 2007.

HOFFMANN ISTVÁN 2007. Nyelvi rekonstrukció — etnikai rekonstrukció. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk. *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói.* Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 11–20.

HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai.* Budapest, Gondolat Kiadó.

HOFFMANN ISTVÁN 2019. Ómagyar kori helynévmintázatok a Zsitva völgyében. *Helynévtörténeti Tanulmányok 15:* 49–89.

KENYHERCZ RÓBERT 2019. The Interpretation of Data and Sources in Etymological Research. In: OLIVIU FELECAN szerk. *Proceedings of the Fifth International Conference on Onomastics Name and Naming.* Baia Mare. Megjelenés alatt.

KIS PÉTER 2010. *A királyi szolgálónépi szervezet a 13–14. században.* Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 25. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.

KISS LAJOS 1979. Tautologische slawisch-ungarische Mischnamen in der ungarischen Toponymie. *Studia Slavica 25:* 231–239.

KMTL. = KRISTÓ GYULA főszerk. *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.

KNIEZSA ISTVÁN 1938. Magyarország népei a XI.-ik században. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk. *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. II, 365–472.

KNIEZSA ISTVÁN 1943–1944. Keletmagyarország helynevei. In: DEÉR JÓZSEF–GÁLDI LÁSZLÓ szerk. *Magyarok és románok I–II.* Budapest, Akadémiai Kiadó. I, 111–313.

KRISTÓ GYULA 2000. Magyarország népei Szent István korában. *Századok 134:* 3–44.

KRISTÓ GYULA 2003. *Nem magyar népek a középkori Magyarországon.* Budapest, Lucidus Kiadó.

LELKES GYÖRGY 2011. *Magyar helységnév-azonosító szótár.* Budapest, Argumentum–KSH Könyvtár.

MELICH JÁNOS 1925–1929. *A honfoglaláskori Magyarország.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

MEZŐ ANDRÁS 1999. *Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz.* Nyíregyháza, Bessenyei György Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke.

MOÓR ELEMÉR 1936. *Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen.* Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Francisco-Josephinae. Sectio phil. 10. Szeged, Városi Nyomda.

NÉMETH PÉTER 1997. *A középkori Szabolcs megye települései.* Nyíregyháza.

PÓCZOS RITA 2010. *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 18. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

PRT. = ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC szerk. 1912–1916. *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története I–XII.* Budapest, Stephaneum.

RÁCZ ANITA 2011. *Adatok a népnévvel alakult régi településneveink történetéhez.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 19. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

RÁCZ ANITA 2016. Régi magyar településnév-típusok relatív kronológiai viszonyai. In: BENŐ ATTILA–T. SZABÓ CSILLA szerk. *Az ember és a nyelv — térben és időben. Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 50–61.

RMCsSz. = KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára (XIV–XVII. század).* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.

SMOCZYŃSKI, PAWEŁ 1972. Problematyka polskich nazw służebnych w oświetleniu historyków i językoznawców. [A lengyel szolgálónépi elnevezések problematikája történettudományi és nyelvészeti megközelítésben.] *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F: Nauki filozoficzne i humanistyczne 27:* 161–196.

SVOBODA, JAN 1964. *Staročeská osobní jména a naše příjmení.* Praha, Československé akademie věd.

SZŐKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 33. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

Tasz. = TASZYCKI, WITOLD szerk. 1965–1987. *Słownik staropolskich nazw osobowych 1–7.* Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, Zakład narodowy imienia ossolińskich wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

TÓTH VALÉRIA 2001. *Az Árpád kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 4. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.

TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 14. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

TÓTH VALÉRIA 2016. *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 38. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

TÓTH VALÉRIA 2017. *Személynévi helynévadás az ómagyar korban.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 41. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

WÓJCIK, URSZULA 2013. *Polskie toponimy związane z organizacją gospodarczą państwa wczesnopiastowskiego. Nazwy miejscowe motywowane antroponimami zbiorowymi.* Krakkó, Wydawnictwo LEXIS Spółka z o.o.

Zs. = *Zsigmondkori oklevéltár I–VII.* Szerk. MÁLYUSZ ELEMÉR. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1951–2001. *VIII–IX.* Szerk. BORSA IVÁN–C. TÓTH NORBERT. Budapest, 2003–2004. *X.* Szerk. C. TÓTH NORBERT. Budapest, 2007. *XI.* Szerk. C. TÓTH NORBERT–NEUMANN TIBOR. Budapest, 2009.

Methodological Problems in Etymological Research on Old Toponyms of the Carpathian Basin

The area of the Carpathian Basin that belonged to the former Kingdom of Hungary was a truly diverse region both in a linguistic and ethnic sense. As ethnic relationships are also reflected in the toponymic system of the area and as toponyms are also featured in the earliest written sources, scholars in historical linguistics and history often rely on the information provided by the etymology of names. Thus historical linguistics has an especially important role in the etymological study of names.

In my paper I highlight those methodological principles that should be considered when providing a linguistic explanation for the old toponyms of the Carpathian Basin. First, I address the advantages of using the historical toponym reconstruction process instead of the traditional method of toponym etymology in studies of toponyms. Toponym reconstruction also starts out from the name etymon but it looks at the name within a very extensive network of relationships that includes the following factors: the attributes of the source containing the name and the context of the name within the source; the totality of data referring to the referent of the name (in an adequate historical depth); all occurrences of the name in the Carpathian Basin (i.e., its onomatogeography); the name cluster (name field) it fits into typologically; the reality and local relations of the referent (i.e., its natural-social environment and name environment). If we examine the name in this extensive, multi-dimensional system of relationships, our etymological findings will become more robust and accurate also. I introduce these dimensions through the example of a single toponym, the name of *Taszár* settlement in the northern part of the Carpathian Basin, in Bars County, in the valley of the Zsitva (Žitava).

At the same time, as part of the study of toponyms, it is also important methodologically to consider the status of the source preserving the name in diplomatics; i.e., if we know the record from the original charter or from one that has survived in the form of a copy, or maybe from a forged or interpolated

charter. The Charter of Garamszentbenedek preserving the *Taszár* settlement name is an interpolated charter, which means that additional parts were inserted into the original charter dated in the 11th century. The *Taszár* settlement name is part of the original, 11th-century chronological layer of the charter. I also address the role of this feature in my paper.

Finally, I also confirm that the historical analysis of toponyms can be carried out most successfully within a functional linguistic framework.